

УДК 94:321.6(44)"1852/1860"

БОНАПАРТИЗМ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ПРОТОТИП АВТОРИТАРИЗМУ У ФРАНЦІЇ (1852–1860)

Ігор Осадчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано основні підходи до визначення бонапартизму. З'ясовано особливості формування та функціонування політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. Бонапартизм у Франції у 1852–1860 рр. визначено як історичний прототип авторитаризму.

Ключові слова: політичний режим, Наполеон III Бонапарт, бонапартизм, авторитаризм, плебісцит, сенатус-консульт, Франція.

Важливим елементом аналізу сучасних політичних режимів є визначення чинників формування та дослідження історичних прототипів цих режимів. Це зумовлює актуальність дослідження такого історичного типу політичного режиму як бонапартизм, який функціонував у Франції у 1799–1814/1815 рр. (правління Наполеона I Бонапарта) та 1848–1870 рр. (правління Шарля Луї Наполеона/ Наполеона III Бонапарта).

В українській політичній науці феномен бонапартизму є недостатньо вивченим. Теоретичний аспект бонапартизму як типу політичного режиму досліджував О. Биков [1]. Серед зарубіжних дослідників, які аналізують бонапартизм варто виділити таких: Ф. Дваєр [2], С. Газарісінг [3; 4], К. Емслі [5], С. Інглунд [6], А. Медушевський [7], Я. Шимов [8]. У межах цього дослідження ми аналізуємо бонапартизм як тип політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. (за часів правління Шарля Луї Наполеона/ Наполеона III Бонапарта). Метою дослідження є аналіз особливостей формування та функціонування бонапартизму як типу політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. та встановлення того, наскільки цей режим можна визначати як історичний прототип авторитаризму.

Проаналізуємо основні підходи до визначення бонапартизму. С. Газарісінг розглядає бонапартизм як авторитарний режим, що встановлюється «популярним національним лідером, який затверджений всенародним голосуванням, стоїть над політичними партіями, пропагує рівність, прогрес і соціальні зміни, розглядає релігію як один із засобів державної політики, вірить у здатність центральної влади перетворити суспільство, утверджує культ «нації», її слави та загальну віру у національну єдність [4, с. 11]. На думку Я. Шимова, бонапартизм – це авторитарна влада меншості, часто мінімально можливої меншості: однієї людини, хоча насправді лідер такого режиму не завжди володіє дійсно абсолютними повноваженнями при прийнятті ключових політичних рішень. Проте така влада існує з волі більшості і легітимізується за допомогою інститутів прямої демократії, найчастіше плебісцитів. З точки зору соціальної структури, бонапартизм зазвичай підносить себе як «загальнонаціональний», надкласовий режим, хоча у дійсності спирається на ті соціальні групи, чийм інтересам насамперед відповідає його існування. Суттєвою рисою такого режиму є те, що він зазвичай виникає після бурхливого періоду революційних змін і суспільної нестабільності, забезпечуючи в очах більшості громадян додаткову легітимність. У той же час бонапартистський режим є спадкоємцем і продовженням справи революції [8].

А. Медушевський розглядає бонапартизм у трьох аспектах: 1) як модель або ідеальний тип конкретної політичної системи, що має тенденцію до повторення за певних обставин; 2) як політичну ідеологію постреволюційного періоду, спрямовану на реалізацію принципів централізму; 3) як систему інститутів і процедур управління, що дає можливість практичної реалізації вищезазначеної ідеології в умовах розділеного суспільства [7].

Визначимо особливості формування та функціонування політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. Президентське правління Шарля Луї Наполеона у період Другої республіки характеризувалося прагненням глави держави збільшити термін своїх повноважень. Конституція 1848 р. забороняла переобрання його на другий термін поспіль. Внаслідок невдалої спроби легального продовження повноважень 2 грудня 1851 р. Шарль Луї Наполеон здійснив державний переворот, оголосивши про розпуск парламенту [9]. Значна частина громадян вважала, що переворот був спрямований, насамперед проти партії («Партії порядку»/монархістів), яка мала більшість у парламенті та дискредитувала себе прийняттям закону про вибори 1850 р. [9; 10, с. 261].

14 січня 1852 р. відбувся плебісцит, на якому була схвалена нова Конституція. Зауважимо, що на плебісцит були винесені лише п'ять основних положень Конституції 1852 р., зафіксованих у декларації президента. Решта тексту було розроблено найближчим оточенням Шарля Луї Наполеона. Таким чином, видання декларації президентом і винесення її на національне голосування стало своєрідним техніко-юридичним прийомом, використаним для того, щоб врегулювати відносини між народом і главою держави.

Відповідно до Конституції Франції від 14 січня 1852 р. президент республіки був наділений значними повноваженнями не тільки у системі виконавчої, а й законодавчої та судової влади. Управління республікою довірялось на десять років чинному президенту Шарлю Луї Наполеону. Президент республіки був главою держави, головнокомандувачем сухопутних і морських військових сил, оголошував війну, укладав мирні, союзні і торгові угоди, призначав на всі посади, видавав регламенти та декрети, необхідні для виконання законів [11]. Глава держави управляв країною за допомогою міністрів, Державної ради, Сенату і Законодавчого корпусу. Крім того, президент мав право помилування; затверджував і оприлюднював закони і сенатус-консульти; щорічно направляв Сенату і Законодавчому корпусу послання про стан справ у республіці; повідомивши Сенат у найкоротші терміни, мав право вводити стан облоги в одному або у декількох департаментах країни [11]. Міністри, члени Сенату, Законодавчого корпусу і Державної ради, офіцери сухопутної армії і флоту, судді й інші державні службовці склали таку присягу: «Я присягаю виконувати Конституцію і бути вірним президенту» [11]. Виконавча влада була підконтрольна президенту. Міністри були підпорядковані тільки главі держави. Цікаво, що тільки Сенат мав право висунути звинувачення щодо міністрів.

Важливу роль відіграв такий інститут як Державна рада. Головою Державної ради був президент. Державні радники призначалися і звільнялися главою держави. Вони могли представляти уряд у випадку, якщо їх уповноважив на це президент. Чисельність ординарних членів Державної ради становила від сорока до п'ятдесяти. Під керівництвом президента Державна рада складала проекти законів та інших нормативних актів, а також вирішувала складнощі, що виникали у сфері управління. Крім того, Державна рада від імені уряду брала участь в обговоренні проектів законів у Сенаті та Законодавчому корпусі.

Законодавча влада здійснювалася спільно президентом, Сенатом та Законодавчим корпусом. Тільки президент мав право законодавчої ініціативи [11]. Особливе місце у системі влади належало Сенату, що складався: по-перше, з кардиналів, маршалів, адміралів; по-друге, з громадян, яких президент вважав гідними носити звання сенатора. Голова

Сенату і його заступники призначалися президентом зі складу сенаторів терміном на один рік. Самі ж сенатори призначалися довічно. Кількість сенаторів не могла перевищувати 150 членів. Жоден закон не міг бути оприлюднений до його розгляду Сенатом. Сенат встановлював шляхом прийняття сенатус-консультів: 1) устрій колоній і Алжиру; 2) все, що не було передбачено Конституцією і те, що було необхідним для її реалізації; 3) тлумачення статей Конституції, в яких було кілька інтерпретацій [11]. Ці сенатус-консульти затверджувались й оприлюднювались президентом. Сенат на основі подань уряду і петицій громадян мав право анулювати акти, що суперечили Конституції. Крім того, Сенат міг вносити пропозиції про поправки до Конституції. Якщо така пропозиція була підготовлена виконавчою владою, Сенат затверджував її сенатус-консультом. У випадку розпуску Законодавчого корпусу, до нового скликання Сенат за пропозицією президента вживав термінових заходів, необхідних для роботи уряду [11].

Законодавчий корпус приймав законопроекти і вирішував питання оподаткування. Кожна поправка, прийнята спеціально уповноваженою комісією з перевірки проекту закону, направлялась головою Законодавчого корпусу без обговорення до Державної ради. Якщо поправка не приймалася Державною радою, то її вже не можна було запропонувати на розгляд Законодавчого корпусу [11].

Депутати обиралися на основі загальних виборів. Термін депутатських повноважень становив 6 років. Голова Законодавчого корпусу і його заступники обиралися з депутатів та призначалися президентом терміном на один рік. Президент скликав, розпускав Законодавчий корпус, відтермінував і продовжував сесії. У випадку розпуску президент повинен був скликати новий Законодавчий корпус протягом 6 місяців [11].

Найвищим інститутом у судовій системі був Вищий суд, що мав право розглядати справи про замах, змови, вбивство президента, злочини проти зовнішньої і внутрішньої безпеки держави. Рішення суду були остаточними. Вищий суд міг прийняти справу до провадження тільки після видання декрету президента. Організація Вищого суду буде визначена сенатус-консультом.

З прийняттям Конституції Франції від 14 січня 1852 р. Наполеон III Бонапарт легалізував свою владу. Конституція була способом закріплення особистої влади глави держави, визначення його ролі та місця у політичній системі.

У середині XIX ст. Шарль Луї Наполеон, який бажав легітимізувати свою владу, був змушений демонструвати прихильність ліберальним цінностям перед громадськістю. Формально у Конституції 1852 р. визнавалися права і свободи громадян; зберігався принцип народного суверенітету; підтверджувалося загальне чоловіче виборче право; поправки до Конституції могли бути внесені лише за згодою французів; кожний громадянин міг звернутися до Сенату з петицією про визнання будь-якого акту неконституційним. Проте на практиці у 1852–1860 рр. Шарль Луї Наполеон придушував політичні свободи [9].

2 грудня 1852 р. Друга республіка припинила існування. Цього ж дня імператорським декретом була проголошена монархічна форма правління у Франції (Друга імперія). Шарль Луї Наполеон був оголошений імператором Наполеоном III Бонапартом. Статус глави держави займав особливе місце у Конституції Другої імперії. Інші інститути були покликані виконувати лише сервісну роль. Імператор використовував принцип народного суверенітету у Конституції 1852 р. як основу для формування своєї абсолютної влади [9].

Сенат Другої імперії був заснований як самостійний інститут, наділений повноваженнями у законодавчій, виконавчій та судовій сферах. Однак Сенат не володів повноваженнями, що дозволяли б на практиці впливати на главу держави, і не обмежував владу імператора. Крім того, Сенат був інструментом, який Наполеон III Бонапарт використо-

вував для послаблення ролі інших інститутів, головним чином Законодавчого корпусу [9].

Конституція Другої імперії закріплювала законодавчий процес, що передбачав такі етапи: підготовка законодавчої пропозиції («первісна ініціатива» міністрів і Сенату, експертиза Державної ради); законодавча ініціатива глави держави; обговорення у Законодавчому корпусі і Державній раді; прийняття у Законодавчому корпусі; схвалення Сенатом; затвердження та оприлюднення закону главою держави [9].

Значна частина питань конституційного характеру регулювалися звичайними законами, актами імператора – декретами, актами Сенату – сенатус-консультами.

Формально у країні було відновлено загальне чоловіче виборче право. Однак вибори відбувалися в умовах жорсткого тиску на виборців, яких влада підкупом чи погрозами змушувала голосувати за так званих офіційних кандидатів [10, с. 262], які забезпечували цілковиту підтримку главі держави. Про це свідчать результати парламентських виборів у Франції у 1852, 1857 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Результати парламентських виборів у Франції (1852, 1857 рр.) [12; 13]

Парламентські вибори 1852 р.		Парламентські вибори 1857 р.	
Партії	Місця	Партії	Місця
Бонапартисти / офіційні кандидати	253	Бонапартисти / офіційні кандидати	276
Роялісти	7	–	–
Республіканці	3	Республіканці	7
Всього	263	Всього	283

Важливо також проаналізувати особливості формування та функціонування місцевого самоврядування у 1852–1860 рр. Відмова від партійної або фракційної політики була послідовною складовою бонапартистської ідеології [3, с. 133]. Комуна була частиною складної ієрархії, патерналізм якої надавав необхідні гарантії порядку, дисципліни та раціональності [14, с. 144–145]. Мери/міські голови та помічники мерів призначались виконавчою владою, а не обирались відповідними радами. Мери великих міст призначались центральним урядом, у той час як мери менших міст і сіл (з чисельністю населення менше, ніж 10 тис. жителів) призначались префектами. На підставі законів від 21 березня 1831 р. і 5 травня 1855 р., уряд мав право на свій розсуд припиняти повноваження мерів. Після 1855 р. префекти також призначали помічників мерів. У Парижі, Ліоні та у всіх комунах Сени місцеві ради та мери призначались імператором. Відповідно до закону 1855 р., префекти також мали право призупиняти роботу міських рад та звільняти мерів [3, с. 133].

Місцевим адміністративним інститутам також було надано функції контролю, спостереження та здійснення репресій. Ці повноваження реалізовувались проти окремих осіб та груп, які займалися ворожою діяльністю щодо інтересів імперії. Ліквідація політичного інакомислення стала частиною більш широкій концепції суспільного життя у провінціях, зокрема підкреслюючи цінність непартійності. Законодавство імперії забороняло місцевим радам виражати політичні погляди.

Друга імперія підтвердила прихильність до унітарної концепції держави. Таким чином, режим місцевого самоврядування Другої імперії був централізований не тільки через прихильність до функціональної та територіальної єдності, але й через підпорядкування політичного представництва адміністративному контролю [3, с. 135]. Переваги від такого

централізованого режиму для місцевого самоврядування виявилися достатньо очевидними, і протягом першого десятиліття Другої імперії політична система, як правило, працювала за логікою, встановленою її авторами. Централізація інформації дозволила імперії обрати свою національну та місцеві політичні еліти через систему офіційних кандидатур. Ці кандидати призначалися урядом на підставі інформації, яку надавали префекти [3, с. 136].

Попри очевидні переваги для режиму, централізована система управління провінціями Другої імперії не повною мірою служила політичним та адміністративним цілям, для досягнення яких вона була створена. Режиму не вдалося повністю усунути політичні конфлікти з місцевого суспільного життя. Наприклад, префекти, які опинилися у легітимістських чи республіканських департаментах, часто були змушені вести переговори (і досягати компромісів) з місцевими опозиційними силами [15]. Комуни часто були розділені на фракції, які конкурували між собою переважно на основі суто локальних позицій. Режиму не завжди легко було сформувати місцеві еліти. Про це свідчить звіт субпрефекта Ансени у липні 1852 р., що розкриває масштаб проблем, з якими іноді стикались імператорські агенти: «Як правило, люди, яким пропонують муніципальні посади, висловлюють бажання приймати їх лише тоді, коли формується муніципальна рада; вони бояться сприйматися як такі, які нав'язані імператорською владою... Байдужість, нерозважність і відсутність ініціативи є трьома основними недоліками локальної політичної структури» [3, с. 137].

Система місцевого самоврядування спиралася на суперечності між принципом легітиматії внаслідок загального виборчого права та нав'язуванням імперського контролю за допомогою політичних та адміністративних декретів. Складні відносини між мерами, яких призначали, та обраними муніципальними радами стали основною проблемою. Мерам ставало все важче встановити свою владу виключно на підставі їхнього призначення. Значна кількість магістратів намагалася підвищити рівень своєї легітимності, виставивши кандидатури на виборах після того, як вони були призначені владою. Традиційна практика полягала у призначенні мерів перед проведенням муніципальних виборів, щоб чітко відокремити виконавчі та дорадчі функції місцевих рад. Згідно з даними Маркіза д'Анделарре у ході виборів до муніципалітетів 1855 р. близько 30 тис. мерів взяли участь у виборах або переобраннях [3, с. 138].

Таким чином, основними ознаками бонапартизму як типу політичного режиму у Франції у 1852–1860 рр. виділено такі: 1) домінування виконавчої влади над законодавчою та судовою; 2) опора на авторитет глави виконавчої влади; 3) контроль системи місцевого самоврядування урядом; 4) жорсткий поліцейський нагляд і цензура; 5) придушення опозиції. На підставі співвідношення цих ознак з ознаками авторитаризму, виділених у працях Дж. Ганді [16; 17; 18], Б. Геддес [19; 20], Х. Лінца [21], А. Пшеворські [16; 17], бонапартизм у Франції у 1852–1860 рр. визначаємо як історичний прототип авторитаризму. У подальших дослідженнях проаналізуємо інші історичні прототипи авторитарного режиму.

Список використаної літератури:

1. Биков О. Бонапартизм як тип політичного режиму (теоретичний аспект) / О. Биков // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2016. – Вип. 27. – С. 128–130.
2. Dwyer P. Napoleon and The Foundation of The Empire / P. Dwyer // *The Historical Journal*. – 2010. – Vol. 53. – No. 2. – P. 339–358.
3. Hazareesingh S. Bonapartism as the Progenitor of Democracy: The Paradoxical Case of the French Second Empire / S. Hazareesingh // Baehr P. *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism* (Publications of the German Historical Institute) / P. Baehr, M. Richter. – Cambridge University Press, 2004. – 324 p.

4. Hazareesingh S. The Legend of Napoleon / S. Hazareesingh. – London : Granta Books, 2004. – 336 p.
5. Emsley C. Napoleon: Conquest, Reform and Reorganisation / C. Emsley. – New York : Routledge, 2003. – 168 p.
6. Englund S. Napoleon: A political life / S. Englund. – New York : Scribner, 2004. – 575 p.
7. Медушевский А. Русский бонапартизм как предмет сравнительного изучения / А. Медушевский // Труды Института российской истории ; Институт российской истории РАН / отв. ред. А. Н. Сахаров. – М., 2005. – Вып. 5. – С. 118–181. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ebookiriran.ru/index.php?view=article§ion=8&id=47>
8. Шимов Я. Укрощенная революция: три лика бонапартизма / Я. Шимов // Неприкосновенный запас. – 2008. – № 4(60). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/sh10.html>
9. Волков А. Конституция второй империи во Франции 1852–1870 гг. : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве / А. Волков ; науч. рук. Т. А. Алексеева. – СПб., 2009. – 30 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1321547>
10. Арзаканян М. История Франции / М. Ц. Арзаканян, А. В. Ревякин, П. Ю. Уваров. – М. : Дрофа, 2005. – 474 с., [6] с. : ил., карт.
11. Конституция от 14 января 1852 года: создана в силу полномочий, делегированных французским народом голосованием 20 и 21 декабря 1851 г. / Пер. с фр. А. К. Волкова // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 212–216. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1276979>
12. Élections Législatives de la 2e république et second empire 29 février et 14 mars 1852. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.roi-president.com/legislatives-1852/>
13. Nohlen D. Elections in Europe: A data handbook / D. Nohlen, P. Stöver. – Nomos Verlagsgesellschaft Mbh. & Co., 2010. – 2070 p.
14. Berton H. L'évolution constitutionnelle du Second Empire doctrines, textes, histoire / H. Berton. – Paris : F. Alcan, 1900. – 770 p.
15. Clere le B. Les préfets du Second Empire / B. le Clere, V. Wright. – Paris : Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1973. – 411 p.
16. Gandhi J. Authoritarian institutions and the survival of autocrats / J. Gandhi, A. Przeworski // Comparative political studies. – 2007. – Vol. 40. – No. 11. – P. 1279–1301.
17. Gandhi J. Cooperation, cooptation, and rebellion under dictatorship / J. Gandhi, A. Przeworski // Economics & politics. – 2006. – Vol. 18. – No. 1. – P. 1–26.
18. Gandhi J. Elections Under Authoritarianism / J. Gandhi, E. Lust-Okar // Annual Review of Political Science. – 2009. – Vol. 12. – No. 1. – P. 403–422.
19. Geddes B. Authoritarian Breakdown / B. Geddes // UCLA. – Los Angeles : Department of Political Science, 2004. – 35 p.
20. Geddes B. Minimum-winning coalitions and personalization in authoritarian regimes / B. Geddes // Paper prepared for presentation at the annual meetings of the American Political Science Association, Chicago, September 2–5, 2004. – 32 p.
21. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes / J. Linz. – London : Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.

**BONAPARTISM AS A HISTORICAL PROTOTYPE
OF THE AUTHORITARIANISM IN FRANCE (1852–1860)**

Ihor Osadchuk

Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,

Department of Political Science

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Basic approaches to the definition of Bonapartism are analysed. The peculiarities of the formation and functioning of the political regime in France in 1852–1860 are found. Bonapartism in France in 1852–1860 is defined as the historical prototype of the authoritarianism.

Key words: political regime, Napoleon III Bonaparte, Bonapartism, authoritarianism, plebiscite, senatus-consulte, France.